

Шабайкович І. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДРАМАТИЧНИЙ ТЕКСТ» У НОВІТНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ ЗНАНЬ

У статті проаналізовано поняття драматичного, драматургічного та театрального тексту у вітчизняних філологічних дослідженнях, проведено паралелі із німецькомовною термінологією, окреслено еволюцію поняття «драма» в сучасних німецькомовних лінгвістичних дослідженнях та його доповнення терміном “Theatertext”.

У статті обґрунтовано вибір метамови опису та терміна «драматичний текст» як найбільш відповідного поняттю “Theatertext” у сфері досліджень лінгвістики тексту, оскільки такий термін наголошує на літературно-мовному зв'язку філологічних досліджень, визнаючи його логічним продовженням попереднього літературного зразка. Обраним терміном драматичного тексту можна об'єднати численний західноєвропейський корпус художніх творів, які автор(к)и називають текстами або Theatertexte, і які із літературною драматичною традицією здебільшого пов'язує їхнє призначення для сцени; також цей термін передає одночасно експериментальність та звернення до української класики молодих вітчизняних драматургів.

У цій розвідці здійснено спробу відповісти на питання про можливі причини відсутності у вітчизняному мовознавчому дискурсі останніх десятиліть подібної еволюції. Авторка робить висновок про позалітературну (історично-політичну) причину такої відсутності, а саме штучний розрив в усіх напрямках українського мистецтва покоління Розстріляного відродження та подальші десятиліття репресій у Радянському Союзі.

У статті запропоновано перспективи в дослідженні драматичних текстів нового тисячоліття, зокрема текстолінгвістичний аналіз їхніх текстотвірних категорій і критеріїв, зокрема когезії та когерентності, а також дослідження наявних в цих експериментальних текстах мовних феноменів у макрофілологічному ключі.

Ключові слова: драматичний текст, драматургічний текст, театральный текст, драма, термін, Theatertext.

Постановка проблеми. Все більша експериментальність драматичних творів останніх десятиліть та пов'язана з нею трансформація категорій драми призвели до продукування та запровадження в філологічних студіях німецького мовного простору нової термінології. У вітчизняних лінгвістиці тексту, мово- та літературознавстві досі не сформована єдина позиція щодо розмежування термінів «драматичний», «драматургічний», «драматургічний» як прикметника, що позначає текст драматичного твору. Ще важче знайти україномовний термін для позначення експериментальних творів останніх десятиліть, які, хоча й були написані для театральної постанови, майже не демонструють родові ознаки драми.

Постановка завдання. Метою статті є огляд існуючої україномовної термінології для адекватної передачі німецькомовного поняття *Theatertext*, зокрема для позначення німецькомовних драматичних текстів останніх років, розрив із драма-

тичним жанром яких унеможливив застосування відносно них поняття «драма». Також за мету поставлено знайти відповідь на питання, чому у вітчизняних лінгвістичних дослідженнях самостійно не відбувся паралельний процес творення нового терміну.

Актуальність статті зумовлена відсутністю досліджень із подібною постановкою питання, а також певним «відставанням» вітчизняної фахової термінології від об'єкта свого позначення, коли останнім виступають найновіші зразки художніх текстів, призначених або адаптованих для театру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині драматичні твори є об'єктом дослідження не лише театрознавства (К. Бальме (2008), Ф. Шьослер (2012), Б. Асмут (2004), П. Сцонді (1977) та літературознавства (Т. Вірченко (2012), Н. Мосцова (2000), Г.-П. Байєрдьорфер (2007), І. Пошман (1997), М. Щепаняк (2003), С. Кольвін (1999), Б. Екманн (2003), Д. Капуста (2011), а все частіше

потрапляють у сферу зацікавлень лінгвістики тексту (З. Біллот-Гомплевіч (2000; 2003), лінгвостилістики (М. Райнгарт (2011)) та загально мовознавчих студій (У. Фікс (2011)).

Виклад основного матеріалу. В численних українських лінгвістичних і літературознавчих розвідках зустрічається словосполучення *драматичний текст* [Н. Д. Борисенко, Н. С. Ольховська, О. О. Цокол, З. О. Гетьман], *драматургічний текст* [Н. А. Мостова, В. В. Андрієвська, Т. Г. Свербилова], *драматургійний текст* [Н. О. Слюсар].

Словник української мови пропонує такі визначення прикметника драматичний: «1. Прикм. до драма. Той, що стосується драми. 2. Сповнений драматизму. 3. Розрахований на певний ефект; штучний, зроблений. 4. муз. Сильніший, різкий щодо тембру, на відміну від ліричного (про голос співака або співачки)» [5, с. 406]. Драматургічний – це «прикм. до драматургія, а також до драматург (драматургічна спадщина, драматургічний конкурс)» [5, с. 406] Прикметника «драматургійний» СУМ не розглядає.

Тому *текст драми* можна перефразувати в *драматичний текст*. Авторка вважає, що саме багатозначність слова «драматичний» постає однією з причин частого надання переваги у фахових розвідках словосполученню «драматургічний текст». На ще одну причину вказує В. Андрієвська, спираючись на дослідження Н. Мостової: «В нашому дослідженні поняття «текст» вживається разом із означенням «драматургічний», оскільки «воно позбавлене відтінку значення жанрового різновиду тексту і безпосередньо пов'язане з теоретичними проблемами драматургії» [3, с. 13].

Німецькомовні драматичні тексти останніх десятиліть здебільшого написані не в традиційній драматичній формі (закритої чи відкритої драми), а репрезентують багате розмаїття способів письма, в яких наявне звернення до інших літературних жанрів – епічного та ліричного.

Дослідники новітніх драматичних текстів часто мають справу вже не з послідовним чергуванням основного діалогічного та авторського тексту, а з суцільним монологічним текстом (наприклад у драмах Е. Єлінек), з драмами, в яких основний та авторський тексти не можливо розрізнити графічно (скажімо у II частині драми А. Гіллінг «Schwarzes Tier Traurigkeit»), або із вставками-зразками чи цитатами з усіх можливих типів тексту (пасажі підручників з психоаналізу в Е. Єлінек, цитати голлівудських фільмів у К. Рьогли, витяги з ресторанного меню в Р. Шіммельпфенніга та багато інших). Зміна суті та форми дра-

матичного тексту викликає необхідність у новій термінології для позначення текстів, призначених для театральної постанови та їхніх складників.

Про труднощі аналізу сучасних драматичних текстів німецька дослідниця Г. Пошманн написала так: «Насправді ж криза, про яку так багато мовлять від середини сімдесятих років, в якій, здається, перебуває сучасна драматургія, – це насамперед криза сприйняття драматургії театром, критикою і багатьма галузями науки» [8, с. 37]. Дослідниця має на увазі, що розвідки з драматургії не встигають за об'єктом свого дослідження, і саме традиційний концепт драми останніми десятиліттями є цим гальмівним для адекватного сприйняття та актуального підходу фактором, а тому потребує перегляду.

Польська германістка М. Щепаняк вживає термін «postdramatische Texthybriden» («постдраматичні тексти-гібриди») для позначення низки новітніх драм (зокрема авторства Е. Єлінек, П. Гандке, Г. Мюллера) [9]. Дослідниця вважає, що, дотримуючись постмодерністської ідеї «Kunst muss heute Chaos schaffen» («мистецтво сьогодення мусить творити хаос»), ці тексти кидають виклик театру не просто порушенням правил традиційного театру (це мало місце ще в епоху модерну), але тим, що повністю відмовляються від основоположних елементів драми та роблять переоцінку функцій тіла і мови при сценічному відтворенні. М. Щепаняк вказує на те, що ці тексти (Єлінек, Гандке і Мюллера) більше не можна назвати драматичними.

Власне термін «постдраматичний» для позначення новітніх експериментальних (наприклад з відсутніми дидактиками) драматичних текстів запровадив у 1999 році Ганс-Тіс Леманн [1, с. 113]. Автор вважає, що не лише загальні віяння постмодернізму, але й тривале недооцінення текстів драми як самодостатнього жанру зніщували зміни у структурі цих текстів і в підходах авторів до їхнього написання.

У західних літературознавчих дослідженнях з кінця 90-х утвердилося поняття «Theatertext» (досл. «театральний текст», «текст для театру»). Ним у своїй до певної міри революційній дисертації, яка побачила світ 1997 року, Г. Пошманн запропонував логічно продовжити (саме продовжити, а не замінити) поняття «драми», оскільки це нове поняття «підкреслює літературно-мовний зв'язок, не прив'язуючи його до встановленого історично (тобто поетикою драми) літературного зразка» («unterstreicht die literarisch-sprachliche Bindung, legt diese aber nicht auf gattungshistorisch, d. h. auf Dramenpoetik eingestellte literarische Muster fest»).

Цей термін більше відповідає плюралізові новітніх форм письма, ніж історично висунутий термін «драма» [8, с. 5]. Нове поняття переносить фокус із зовнішньої структури та поетики тексту на його призначення. Під *Theatertext* слід розуміти текст, створений для сценічної постанови. Варто зазначити, що поняття *Theatertext* у німецькомовних мово- та літературознавчих студіях не замінило поняття *Drama*, а існує паралельно і доповнює його, часто позначаючи саме «не драматичні» твори.

Серед інших термінів, якими в другій половині ХХ ст. пропонували замінити «драму», є такі: *literarisches Textsubstrat* (літературний текстовий субстрат), *Bühnenstück* (театральна п'єса), *Theaterliteratur* (театральна література). Т. Біркенгауер вважає, що утвердження нового поняття *Theatertext* вичерпало конфлікт між різними трактуваннями драми літературою та театром [6, с. 15].

Австрійський театрознавець К. Бальме у «Вступі до театрознавства» в контексті «Гамлет-машини» Г. Мюллера, що не має ні пояснень для постанови, ні переліку дійових осіб, вказує на трохи іншу різницю між *драматичними* та *театральними* текстами. К. Бальме відстоював думку, що «поняття *драми* можна застосовувати лише щодо історично й естетично обмеженого, нехай кількісно і якісно особливо значущого текстуального корпусу».

Поняття ж *театрального тексту* «вживається для позначення будь-якого тексту, який інсценізують на сцені» [1, с. 107]. Згідно з К. Бальме, будь-який текст, який стає матеріалом для сценічної постанови, навіть якщо це не було передбачено автором, слід називати театральним. «Театральний текст – це будь-який вид текстового матеріалу, який потрапляє на театральну сцену. Розширивши поняття драматичного тексту, теорія театру прагне врахувати останні тенденції в театральній практиці» [1, с. 112].

Термін «театральний текст» в українській фаховій мові також зустрічається, але значення його відрізняється від німецькомовного *Theatertext*. Дослідниця О. Цокол у своїх дослідженнях нових українських драматичних текстів опирається на термінологію, запропоновану в статті російської лінгвістки В. Защепкіної, для якої *драматичний текст* є збірним поняттям *драматургічного* і *театрального*, де *драматургічний* позначає все літературне поле п'єси, а *театральний*, посилаючись на А. Юберсфельд та Е. Розіка, В. Защепкіна трактує як сценічну виставу, яка реалізується за допомогою різних театральних

засобів (драми, музики, живопису, архітектури) під час взаємодії з глядачами» [4, с. 219]. М. Кравченко вважає *театральний текст* продовженням поняття «*театральної мови*», і дефінює його як «систему знаків, закодованих за певними правилами» [2, с. 43] та «полісемантичний ансамбль, в якому співіснують кілька знакових пластів, які між собою синтезуються і виражають різні сторони сценічної дії» [2, с. 44].

З іншого боку можна зрозуміти, чому в українських студіях *драма* не еволюціонувала в подальші термінологічні доповнення. О. Цокол зазначає, що для української драматургії сьогодення характерне «збагачення літературної традиції новим досвідом без глобального відриву від національної традиції драматичного письма», що експерименти українських драматургів, починаючи від 1990-х рр. у жанрах та формі власних творів відходять від норм класичної драми, але активно апелюють до неї тематикою, цитатами, алюзіями та переінакшенням сюжетів [4].

Авторка ж вважає, що рівень, на якому перебуває новітня українська література і драматургія, зумовлений не «дотриманням літературної традиції», а саме «розривом» із нею. Українська драматургія і мистецтво рухалися на рівні з європейськими традиціями, в чомусь навіть випереджаючи їхні авангардні експерименти, аж до покоління Розстріляного Відродження. Авторка вважає, що репресії над митцями, які перебували в розквіті своєї інтелектуальної та творчої діяльності, але так і не стали менторами для наступних літературних поколінь, так само як і наступні півстоліття репресій та обмежень з боку тоталітарного режиму, якраз і можна вважати «відривом від національної традиції» з неминучим подальшим відставанням на кілька поколінь.

Через історично зумовлену відмінність досвіду вітчизняні та німецькомовні студії знаходяться на різних літературних і літературознавчих основах. Якщо вітчизняні твори, написані з урахуванням можливості їхньої сценічної постанови і відповідають жанровим чи родовим характеристикам *драми*, то для дослідження німецькомовних художніх текстів останнього десятиліття в українській мові не є підходящим ні термін «*драма*», ні «*театральний текст*», ні «*текст для театру*»: перший, тому що не передає новаторства німецькомовних текстів останніх років і їхнього суттєвого відриву від історично вироблених ознак драми; два останні – бо прив'язані в україномовних дослідженнях до інших (театрознавчих) понять.

Під *театральним текстом* у своїх дослідженнях авторка розуміє мовний складник театрального дійства, тобто все, що звучить зі сцени. Можливості трактування *текстів для театру* ще ширші – до них можна віднести всю літературу, яка має відношення до театру та сценічної постанови (театральні буклети, афіші, синопсиси тощо).

Тому в цих розвідках для позначення досліджуваного матеріалу вживається термін «*драматичний текст*» (незалежно від збалансування в ньому драматичних, епічних і ліричних родових ознак) для того, щоб наголосити на літературно-мовному зв'язку філологічних досліджень, при цьому визнаючи його логічним продовженням попереднього літературного зразка. Обраним терміном *драматичного тексту* можна об'єднати численний західноєвропейський корпус художніх творів, які самі автор(к)и називають *текстами* або *Theatertexte*, і які з літературною драматичною традицією здебільшого пов'язує їхнє призначення

для сцени; також цей термін передає одночасно експериментальність і звернення до української класики молодих вітчизняних драматургів.

Висновки. Експерименти в новітніх німецькомовних і вітчизняних драматичних текстах ще не встигли стати предметом лінгвістичних розвідок. Оскільки мова в цих драматичних текстах не просто виражає та підкреслює зміст твору, але часто сам зміст реалізується через мовну організацію, тому й досліджувати, чи навіть сповна зрозуміти ці тексти, абстрагувавшись від наявних в них мовних феноменів, не можливо.

Тому актуальними питаннями для подальших досліджень авторка вважає саме аналіз цих мовних феноменів у макрофілологічному ключі, а також, враховуючи дифузність новітніх драматичних текстів, дослідження з погляду лінгвістики тексту їхніх текстових категорій і критеріїв текстуальності, зокрема текстоцентричних критеріїв когезії та когерентності.

Список літератури:

1. Бальме Крістофер. Вступ до театрознавства // Крістофер Бальме / Львів : ВНТЛ-Класика, 2008. 269 с.
2. Кравченко М. Театральний текст як об'єкт семіотичного дискурсу. // М. Кравченко / Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст. Вип. 42 / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського; ред.-упоряд. Г. І. Ганзбург. Харків : Видавництво ТОВ «С. А. М.», 2015. С. 35–46.
3. Мостова Н. А. Функціонування категорії «художній образ» у жанрі драматургії / Н. А. Мостова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського нац. лінгв. ун-ту. 2000. № 2. С. 160–166.
4. Цокол О. О. Нові підходи українських драматургів до принципів організації драматичного тексту // О. О. Цокол / Наукові записки. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 39. Острого : Видавництво НУ «Острозька академія». С. 218–220.
5. Словник української мови: [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні]; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2: Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с.
6. Birkenhauer Theresia: „Zwischen Rede und Sprache, Drama und Text: Überlegungen zur gegenwärtigen Diskussion“. In: Vom Drama zum Theatertext? Zur Situation der Dramatik in Ländern Mitteleuropas. Hrsg. von Hans-Peter Bayerdörfer. Tübingen : Niemeyer 2007. S. 15–23.
7. Ekmann B. Lyrisch, episch, dramatisch. Die „Grundformen“ der deutschen Klassik – doch noch als ästhetische Typologie brauchbar? In: Cieszkowski M. / Szczepaniak M. Texte im Wandel der Zeit. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2003. S. 87–113.
8. Poschmann Gerda. Der nicht mehr dramatische Theatertext. Aktuelle Bühnenstücke und ihre dramaturgische Analyse. Tübingen : Max Niemeyer (Theatron. Bd. 22), 1997. 393 S.
9. Szczepaniak M. Texte für das Theater. Zur Rhetorizität der postdramatischen Texthybriden. In: Cieszkowski M.; Szczepaniak M. (Hrsg.) Texte im Wandel der Zeit. Beiträge zur modernen Textwissenschaft. Peter Lang GmbH. Frankfurt am Mein, 2003. S. 113–144.

Shabaykovych I. V. TERMINOLOGICAL VARIABILITY OF THE NOTION OF “DRAMATIC TEXT” IN THE CONTEMPORARY LINGUISTIC STUDIES

This article provides analysis of the notions of dramatic (драматичний [dramatychnyi]), dramaturgical (драматургічний [dramatughichnyi]) and theatrical (театральний [teatralnyi]) text in Ukrainian linguistic studies, by which the comparisons are made to the processes of creating German terminology. In a brief overview it is shown, how “Drama” evolved to “Theatertext” in German linguistic studies.

A further question is raised and attempted to be answered by the author: Why did these processes go so differently for Germany and for Ukraine, and in particular, why in Ukraine we still do not observe a similar terminology development and a lively decades long discussion around the notion of drama, necessity

and options of creating a complementing term that would describe the factual source of present-day German theatre plays, in which through a broad variety of experiments the connection to the general genre of drama is only formal? Among those analyzed terms are “*postdramatische Texthybriden*”, “*literarisches Textsubstrat*”, “*Bühnenstück*”, “*Theaterliteratur*” and of course “*Theatertext*” – the term suggested by Gerda Poschmann in 1997 that satisfied both theatric and linguistic sides of that discussion).

As the answer for this question the article concludes that the metalanguage terminology was kept away, because so was the Ukrainian Drama itself after the 30th of XX century. The article points out at the reason of the lagging in literature and art processes in general and believes it to be a historically-political one, namely it claims that at the beginning of the XXth century Ukrainian writers kept pace with the West European (sometimes were ahead of them, e.g. in postmodern novels), however all Ukrainian art processes were artificially interrupted with the Executed Renaissance and further decades of repressions by Soviet totalitarian regime.

Ukrainian Drama may not be so far from traditional closed and open forms of drama, linguistic studies however still require an adequate term to denote experimental (native or foreign) pieces. The article concludes that the term “*dramatic text*” is the most suitable one. The paper also outlines the perspectives in the future studies of present-day drama.

Key words: *Ukrainian drama, German drama, dramatic, dramaturgical, theatrical, Theatertext.*